

Pasi Saukkonen

Erikoistutkija, dosentti
Helsingin kaupungin tietokeskus
pasi.saukkonen@hel.fi
<https://pasisaukkonen.wordpress.com/>

Sananvapaudesta ja sen rajoista

Kymmenisen vuotta sitten keskustelin erään maahanmuutto- ja monikulttuurisuus-kriittisistä kirjoituksistaan tunnetuksi tulleen henkilön kanssa Helsingin yliopiston avoimen yliopiston luentosarjalla. Aiheena oli kysymys: Mitä Suomi menettää aktiivisella maahanmuuttopolitiikalla?

Luennoitsijakumppanini esitti ensimmäisissä puheenvuoroissaan yhdestä keskustelun kohderyhmästä ilmaisuja, joita en pitänyt tarpeellisina akateemisessa vuoropuhelussa. Muistiini on jäänyt puhe kamelinajajista. Esitin toiveeni, että voitaisiin jatkaa tällaisia stereotyyppisiä ilmaisuja välttämällä näin tapahtuikin.

Tämä julkinen dialogi on jäänyt mieleeni yhtenä parhaimmista, joita olen urallani kokenut maahanmuuton, kotoutumisen ja monikulttuurisuuden alueilla. Muisto ei ole myönteinen keskinäisistä näkemyseroistamme huolimatta, vaan nimenomaan niiden vuoksi. Liian usein näistä asioista on puhuttu niin, että kaikki keskustelijat ovat olleet useimmista asioista samaa mieltä.

Kansainvälisen muuttoliikkeen ja monikulttuurisen yhteiskunnan kysymykset ovat aidosti monimutkaisia, ja niihin liittyy paljon oikeutettuja näkökulmia. Silloin kun keskustelun osanottajat ovat yksimielisiä, asia ei mene eteenpäin. Jos näistä teemoista puhuttaessa kaikki ovat samaa mieltä, paikalla on liian yhtenäistä väkeä. Joku puuttuu.

Toisaalta hyvän keskustelun edellytys on myös siihen osallistuvien keskinäinen arvos-

tus sekä puheen kohteena olevien ihmisten kunnioitus. En tiedä, mitä olisi tapahtunut, ellei kanssani luennoinut ihminen olisi antanut hitusen periksi oman kielenkäyttönsä osalta. Kyseinen dialogi ei ainakaan varmasti olisi jäänyt muistoihini onnistuneena tilaisuutena.

Niin Suomessa kuin monissa muissakin maissa uusnationalistisia tai radikaalioikeistolaisia poliitikkoja on nostettu "tikun nokkaan" tai joutunut käräjille ilmaisuistaan, joita on pidetty herjaavina, rasistisina, jotain kansanryhmää vastaan kiihottavina tai vihapuheena. On ymmärrettävää, että näissä muutoin arvokonservatiivisissa piireissä sananvapaus on nostettu korkeaan arvoon.

Sitä on vaikeampi ymmärtää, että oikeus toisten ihmisten loukkaamiseen olisi edellytys hyvälle keskustelulle tai että demokratia ja oikeusvaltio olisivat heti vaarassa, jos sananvapautta rajoitetaan. Tällaisia argumentteja on kuitenkin viime aikoina tuotu esille. Edellä mainittujen lisäksi myös homoseksuaalisuuteen kriittisesti suhtautuvissa uskonnollis-konservatiivisissa piireissä.

Edellä mainittu omakohtainen muisto sittemmin Perussuomalaisten puheenjohtajaksikin edenneen henkilön kanssa käydystä keskustelusta on esimerkki juuri päinvastaisesta. Sananvapauden optimaalinen toteutuminen korkeatasoisen julkisen keskustelun muodossa edellyttää itsehillintää. Osanottajien on hyvä olla tietoisia niistä rajoista, joiden ylittäminen pysäyttää vuoropuhelun

kiistelyyn siitä, onko jotain sopivaa sanoa vai ei.

Lähtökohtaisesti nämä rajat kulkevat sekä keskinäisen että kolmansien osapuolten ihmisarvon kunnioituksen ja henkilökohtaisten ominaisuuksien loukkaamattomuuden kohdalla. Toista ihmistä ei pidä tietoisesti loukata esittämällä sellaisia mielipiteitä tai käyttämällä sellaisia ilmaisuja, joita voi perustellusti pitää nöyryyttävinä.

Israelilainen filosofi Avishai Margalit määrittää teoksessaan *Decent Society* siivoksi (*decent*) yhteiskunnaksi sellaisen, jonka sosiaalisen instituutiot eivät nöyryytä ihmisiä. Sivistyneessä (*civilized*) yhteiskunnassa ihmiset eivät puolestaan nöyryytä toisiaan. Nöyryyttäminen tarkoittaa Margalitille ihmiskunnan ulkopuolelle, alemman arvoiseksi olioksi asettamista.

Verbaalisesti nöyryytetyistä tulee helposti fyysisen väkivallan uhreja. 1930-luvulla juutalaisista ensin tehtiin kuvaannollisesti rottia, ja lopulta heitä tapettiin kuin rottia. Yksilötasolla nöyryytys saattaa johtaa henkilökohtaisen tuskan ja kärsimyksen lisäksi jopa itsemurhaan, jonka kiusattu, loukattu, uhkailtu tai vainottu kokee viimeiseksi ulospääsytiekseen.

Erityisen haavoittuvassa asemassa ovat erilaisiin vähemmistöihin kuuluvat ryhmät ja ihmiset, kuten amerikkalainen filosofi Jeremy Waldron on todennut *The Harm of Hate Speech* -teoksessaan. Yksien oikeus sananvapauden maksimaaliseen toteuttamiseen voi vakavasti kaventaa toisten sananvapautta ja olemisen oikeutta.

Belgialainen filosofi Patrick Loobyuck asettaa puolestaan *Samenvleuen met gezond verstand* -teoksessaan empatian, kyvyn myötäelää, toimivan monikulttuurisen yhteiskunnan edellytysten ytimeen. Kirjan nimen voisi ehkä suomentaa terveän järjen yhteiskunnaksi.

John Rawlsin poliittisen liberalismien teoriaa edelleen kehittävän Loobyuck pitää tärkeänä ihmisten järjellisyttä. Olosuhteissa, joissa ihmiset ovat lähtökohdiltaan ja ajattelutavoiltaan erilaisia, heidän täytyy pystyä asettamaan itsensä toisen ihmisen asemaan. Myös sellaisen, joka ei ole hänen kaltaisensa. Tämä on järjellisyyden ensimmäinen ehto.

Tämän Gentin yliopiston professorin mielestä ihmisten tulee myös ymmärtää, että jos he vaativat itselleen joitain oikeuksia tai vapauksia, heidän on tunnustettava myös toisten ihmisten oikeus vastaavien oikeuksien tai vapauksien vaatimiseen. Vastavuoroisuus on toinen monikulttuurisen yhteiskunnan tärkeistä periaatteista.

Elleivät ihmiset pysty toimimaan näiden edellytysten mukaisesti, he eivät toimi mo-

nikulttuurisessa yhteiskunnassa järjestelmällisesti. Järjenvastaisten ihmisten kanssa on vaikeata elää kaikissa oloissa.

Monet kaipaavat nykyään yhteiskuntiin kaikkien jakamia arvoja ja normeja ja yhteistä identiteettiä. Loobyuckin mukaan tämä on tarpeetonta. Kaikkien tulisi kuitenkin hyväksyä yhteiskuntasopimus, joka tarjoaa puitteet kulttuurisille vapauksille. Samalla tämä sopimus asettaa rajat vapauksien toteuttamiselle järjellisyyden ja vastavuoroisuuden hengessä.

Tästä julkisesta moraalista doktriinista Loobyuck käyttää Rawlsin terminologiaa edelleen seuraten nimitystä *overlappende consensus*, joka on Suomessa käännetty limitäiseksi yhteisymmärrykseksi. Se voisi Loobyuckin mukaan koostua esimerkiksi moninaisuuden tunnustamisesta, kirkon ja valtion erottamisesta, syrjinnän kiellosta ja yksilöiden perusoikeuksien hyväksymisestä.

Kysymys on suvaitsevaisuudesta, mutta sen täsmällisemmässä ja realistisemmässä muodossa. Loobyuckin mukaan kaikkien ei tarvitse pitää tai edes olla pitävinaan kaikista ja kaikesta. Ihmisten ei tarvitse pitää moraalisesti toivottavina kaikkea, millä on olemassa olon oikeus perustavien vapauksien ja oikeuksien nojalla.

Toisaalta ei-toivottavien tai edes halveksuttavien asioiden kieltäminen lailla ei aina ole mielekästä, eikä useinkaan edes suotavaa. Kieltäminen johtaa helposti tasapainon menettämiseen ja vastavuoroisuuden järkkymiseen. Yhdeltä ryhmältä kielletään jotain, vaikka jollekin toiselle ryhmälle verrannollista käytöstä sallitaan.

Sananvapauden käytölle on syytä asettaa rajoja. Kaikista herkkähiipiäisimpien ihmisten tunteet ja kokemukset eivät kuitenkaan saisi Loobyuckin mukaan olla rajojen asettamisen lähtökohdana. Monikulttuurisessa yhteiskunnassa eläminen vaatii myös kykyä sietää omien käsitysten ja näkemysten kyseenalaistamista. Vain näin keskustelua siitä, miten yhdessä elo saadaan mahdollisimman sujuvaksi, voidaan käydä kunnolla. Asiaista pitääkin riidellä, ihmisistä ei.

Keskinäistä kunnioitusta, valmiutta kuunnella toista ja pidättäytymistä loukkaavista ilmaisuista edellytetään kaikilta osapuolilta. Järjellisyys ja vastavuoroisuuden vaatimukset koskevat myös itseään vapaa-mielisinä ja suvaitsevaisina pitämiä ihmisiä. Myös suvaitsemattomina pitämäsi ihmiset voivat kokea tulevansa loukatuksi tai jopa nöyryytetyiksi. Siksi esimerkiksi toisten nimittämistä rasisteiksi kannattaisi tehdä vain erittäin harkiten ja hyvin perusteluin.